

Läroplan för grundskolan

Lgr 69

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

100155 0597

Eab

Supplement

SKOLOVERSTYRELSEN 1971

Undervisning om
alkohol,
narkotika och
tobak

Lgr 69 II: Ant

Läroplan
130 a

Pedagogiska biblioteket

Läroplan
130a

✓

Lgr11

Läroplan för grundskolan

SKOLOVERSTYRELSEN

Utbildningsförlaget

Supplement

~~Ex 2~~

Undervisning om alkohol, narkotika och tobak

Kompletterande anvisningar och kommentarer

Ex 1

Förord

Läroplan för grundskolan består av en **allmän del** (del I) och en **supplementdel** (del II), båda utfärdade av SÖ enligt förordnande i Kungl Maj:ts brev den 29 maj 1969.

Supplementdelen innehåller kompletterande anvisningar, kommentarer och exempel till kursplanerna och till vissa avsnitt i allmänna anvisningar för skolans verksamhet. Av praktiska skäl är den uppdelad på häften, varierande i fråga om både omfång och karaktär.

SÖ avser att efter hand revidera och komplettera supplementdelen med hänsyn till erfarenheterna vid läroplanens tillämpning. SÖ är därför angelägen om att sådana erfarenheter på lämpligt sätt och efter hand förmedlas till SÖ.

Stockholm den 1 augusti 1969

Kungl Skolöverstyrelsen

- Produktion* ● 1971 Svenska Utbildnings-
förlaget Liber AB
- Formgivning* ● Paul Hilber
- Producent* ● Rune Jarenfelt
- Tryck* ● Bröderna Lagerström AB
Stockholm 1972
ISBN 91-47-86084-7
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Innehåll

Mål och riktlinjer	4	Lärostoff	12
Allmänna synpunkter	4	Arbetssätt	12
Förutsättningar	4	Mellanstadiet	13
Skolans roll i attitydbildningen	5	Riktlinjer	13
Undervisningens utformning	7	Lärostoff	14
Översikt av lärostoffet	7	Arbetssätt	15
Lågstadiet	7	Högstadiet	16
Riktlinjer	7	Riktlinjer	16
		Lärostoff	18
		Planering och arbetssätt	20
		Läromedel. Studiebesök	23
		Elevvårdens funktioner	24
		Förebyggande insatser	24
		Information	24
		Samarbete inom och utom skolan	25

Mål och riktlinjer

Undervisning om alkohol, narkotika och tobak har till uppgift att ge eleverna förutsättningar att både principiellt och i konkreta situationer självständigt och under ansvar ta ställning till eget bruk. Med välgrundad och utförlig motivering måste skolan samtidigt klart och entydigt framhålla det positiva värdet i att man i första hand under uppväxtåren helt avstår från bruk av alkohol och tobak. Vidare måste påpekas att allt bruk av narkotika, som inte är ordinerat av läkare, innebär fara och strider mot gällande lag.

Eleverna måste dessutom få klart för sig, att det i dagens samhälle är nödvändigt att man i många sammanhang, särskilt i arbetslivet och i trafiken, helt undviker alkohol, oberoende av vilka alkoholvanor man för övrigt har. Det bör betonas, att även medicinskt bruk av narkotika kan medföra risker, t ex i trafiken.

Eleverna bör lära sig respektera ett ställningstagande som avviker från deras egen uppfattning. Väsentligt är också att de har förståelse för människor med alkohol- och narkotikaproblem och att de vill vara sådana människor till hjälp.

Ett personligt ställningstagande till frågor som sammanhänger med bruk av alkohol, narkotika och tobak måste grundas på goda kunskaper. Undervisningen skall därför bygga på vetenskapligt grundade fakta och ge så allsidiga informationer som möjligt om verkningarna från fysiologisk, psykologisk, social och ekonomisk synpunkt samt om tillväjningsrisker och varningssignaler. Viktigt är också att eleverna förstår varför människor använder dessa medel. Eleverna bör därigenom få möjlighet att samordna vad de upplever i sin egen miljö eller vad de hört från annat håll med skolans sakliga information.

Särskilt när det gäller alkohol och narkotika är det viktigt, att eleverna tillägnar sig insikter om samhällets lagstiftning och hjälpåtgärder.

Utgångspunkten för undervisningen bör vara en bedömning av vilka fakta eleven har behov och intresse av beroende på mognadsnivå och uppväxtmiljö. På lågstadiet kan undervisning om tobak, alkohol och — om det är aktuellt — sniffning och narkotika tas upp bl a vid samtal om hälsan, kroppens funktioner samt seder och bruk. På mellanstadiet och högstadiet bör undervisningen vara av såväl samhällsorienterande som naturorienterande

karaktär. Speciellt på högstadiet krävs en väl planerad samordning av undervisningen i vederbörande orienteringsämnen, om man inte behandlar lärostoffet i fråga inom några för olika årskurser avpassade samlade arbetsområden. Möjligheterna till diskussioner bör tillvaratas, t ex om vanor och vetenskapliga undersökningresultat, personligt ställningstagande och attitydpåverkan genom alkohol- och tobaksreklam.

Vederbörande lärare bör i regel omhändera undervisningen. Värdefulla synpunkter bör kunna påräknas från skolläkaren, skolpsykologen, skolkuratorn och skolsköterskan. Även specialister från samhället utanför skolan, t ex annan läkare, polis, socialvårdspersonal, företrädare för nykterhetsrörelse och länorganisationer, bör kunna berika undervisningen genom kortare stimulerande inslag eller genom att ställa sig till förfogande för intervjuer. Vidare är det angeläget att skolan intimt samarbetar med elevernas föräldrar samt med företrädare för olika samhällsorgan och organisationer.

Undervisningen om alkohol, narkotika och tobak syftar således både till att förmedla kunskaper och åstadkomma vissa attityder och beteenden. Den kunskapsförmedlande uppgiften förtydligas i översikten på s 8—11.

Allmänna synpunkter

Förutsättningar

I läroplanens allmänna del upptas alkohol, narkotika och tobak som huvudmoment i ett flertal undervisningsämnen.

Enligt utförda enkäter bland skolorna ersätter inte medlen varandra. Det har ofta konstaterats, att bl a på grund av gemensamma bakgrundsvariabler missbruk av narkotika är kopplat till missbruk av alkohol och tobaksrökning samt att den som brukar eller missbrukar alkohol i regel också röker.

Även olikheterna mellan bruk av alkohol, narkotika och tobak är påtagliga. Så måste t ex skillnader i tillväjningsrisk, arten och graden av medicinska respektive sociala skadeverkningar, tradition och lagstiftning studeras. En del av lärostoffet bör därför lämpligen utformas som separat undervisning om alkohol, narkotika respektive tobak. Andra delar av stoffet kan med fördel behandlas gemensamt. Hit hör t ex generellt tillämpliga vanebildningsmekanismer eller modeller för hur bruk av

alkohol, narkotika och tobak leder till samhällsekonomiska kostnader.

I fråga om narkotika är värderingarna hos majoriteten av människor entydiga och överensstämmande med vår lagstiftning: narkotikabruk som inte är medicinskt betingat betraktas som missbruk. Men även om värderingarna i fråga om narkotika bland flertalet vuxna människor är entydiga, finns det olika uppfattningar bland eleverna om narkotikabruk, vilket undervisningen måste ta hänsyn till och vara beredd att diskutera.

När det gäller alkohol och tobak är attityder och vanor synnerligen varierande. Lärarna torde te ha både olika alkohol- och tobaksvanor. Bland de äldre eleverna röker en del och en del använder regelbundet alkohol. Eleverna kommer också från miljöer med skilda attityder och vanor beträffande tobaks- och alkoholbruk. Denna komplicerade situation kan av läraren upplevas som ett hinder för en effektiv undervisning och kan ytterligare försvåras genom att någon elev har alkohol-, narkotika- eller tobaksproblem i hemmet. En undervisning som ger fakta och perspektiv samt uppmunttrar diskussion bör emellertid skapa förståelse för andras ställningstaganden och hjälpa de elever som upplever problem i sin miljö.

Det har ifrågasatts om inte undervisningen särskilt om narkotika skulle kunna åstadkomma nyfikenhet och en önskan hos eleverna att experimentera med medlen i fråga. Information inhämtas emellertid på många vägar, ofta ofullständig och tendentiös, ibland given i sensationssyfte. Det är därför väsentligt, att skolan ger en allsidig och saklig undervisning. Diskussioner och samtal kan också motverka magin kring alkohol-, tobaks- och narkotikabruk, som bl a tar sig uttryck i rituella och traditionsbundna drag och vidskepliga föreställningar om medlens verkningar.

Skolans roll i attitydbildningen

Som tidigare påpekats syftar inte skolans undervisning om alkohol, narkotika och tobak bara till att ge eleverna kunskap om sakförhållanden utan framför allt till att utveckla vissa attityder och grundlägga beteenden. Denna undervisning intar därmed ingen särställning. Även på andra områden av skolans verksamhet gäller samma förhållanden. I all denna attitydskapande verksamhet gäller det för skolan att beakta, att elevens attitydbildning är beroende av en mängd olika faktorer bl a innefattande från skolans mål avvikande eller helt mot-

stridande intressen i samhället i övrigt. Vårt lands demokratiska grund och den blandekonomi som är kännetecknande för vårt samhälle innebär bl a, att olika intressen får komma till uttryck även om dessa intressen strider mot den utveckling som skolan och samhället i övrigt vill stödja.

Inte minst mot denna bakgrund finns det anledning för skolan att begrunda hur den i den konkreta undervisningssituationen med utgångspunkt i de begränsade resurser som står till buds skall kunna utgöra ett väsentligt stöd för en ung människa som söker en livsstil.

En sakligt riktig presentation av fakta kan alltså förmodas utgöra en god grund för attitydbildningen. Till skolans allmänt övergripande mål hör att denna presentation skall vara allsidig och aktuell, ha saklig tyngd utan att vara auktoritär. Den skall sålunda ge motiveringar för handlingssätt och åsikter och den skall förmedla en faktabakgrund som eleverna kan ha som underlag för sitt eget handlande.

En undervisning om fakta är emellertid sällan någon avgörande faktor för attitydbildningen. Särskilt för ungdomar gäller, att de i sitt sökande efter handlingsmönster påverkas av vad som från deras synpunkt är socialt accepterat. Att ett beteende är utmärkande för medlemmarna i en grupp är sålunda av väsentligt mycket större betydelse än om det kan sägas vara förnuftigt, hälsosamt, personlighetsutvecklande eller ej. Detta gäller såväl bagatellartade infall om exempelvis kläder och manér som genomgripande och i flera fall livsavgörande frågor. De ungas ställningstagande beträffande eget bruk av tobak, alkohol och narkotika synes alltså mindre ha att göra med kunskaper än med känslor och vilja. Att detta förhållande har utnyttjats i den kommersiella reklamen för alkohol- och tobaksbruk är uppenbart.

Det är inte sakliga argument som mött ungdomar från affischpelare och annonssidor. Det är i stället från saksynpunkt helt irrelevanta förhållanden som utnyttjas. Inte heller detta förhållande är originellt för informationen om alkohol och tobak. Men med hänsyn till att detta förmodligen bidragit till den konstaterade starka ökningen av alkohol- och tobaksbruk bland skolungdom är det speciellt allvarligt.

En faktor av betydelse för attitydbildningen är inte bara den direkta reklamen utan också de attribut som i olika sammanhang förstärker det sociala trycket vad beträffar bruk av alkohol och tobak. Genom TV-program, filmer, tidningar etc samt ge-

nom annonser för någon annan vara än alkohol och tobak men där bruket bildar bakgrund, ges eleverna ej sällan den uppfattningen, att alkohol- och tobaksbruk är en väsentlig och kanske nödvändig del av tillvaron, om livet skall fungera normalt och vardagstristessen lättas upp av fest och glädje.

Vid sidan av sin faktaförmedlande uppgift är det mot denna bakgrund väsentligt, att skolan söker rikta elevernas uppmärksamhet på den påverkan de genom reklam och massmedias spegling av omgångssätt är utsatta för. Eleverna bör därför ges möjlighet att vid undervisningen om alkohol och tobak kritiskt granska innehållet i och formerna för denna påverkan.

Bruket av alkohol, narkotika och tobak kan till en del ses som ett uttryck för människans behov av att få uppleva sig själv och sin situation angenämare. Undervisningen om beroendeskapande medel i vid bemärkelse bör följdriktigt även innefatta en strävan från skolans sida att ge eleverna attraktiva alternativ. Det räcker därför inte att medverka till avståndstagande från olika medel för att påverka livssituationen. Skolan måste också genom konkreta insatser av elevvårdande karaktär bejaka behovet av gemenskap och självförverkligande. Frågor om skolungdomars fritidssysselsättning bör sålunda beaktas av skolans ansvariga. Kontakten mellan skolan och ungdomarnas fritidsmiljö är därvid väsentlig.

Av väsentlig betydelse för skolans roll i attitydbildningen är uppenbarligen undervisningsmetoderna och formerna för arbetet. I regel är det mer angeläget att framhålla fördelarna med att inte använda tobak, alkohol och narkotika än att varna för nackdelarna med bruket. Men det är naturligtvis inte nog med att skolan genom lärare och läromedel ger eleverna en arsenal av motiv för deras ställningstagande. Skall dessa motiv ha någon avgörande betydelse för den unga människan måste de vara känslomässigt förankrade inom henne genom egna överväganden och ställningstaganden. Skolans uppgift är därför i första hand inte att servera ett antal färdiga lösningar bland vilka eleverna har att välja sin egen. Skolan bör i stället främst genom problemställningar och frågor främja elevens positiva utveckling beträffande attityder till alkohol, narkotika och tobak på samma sätt som beträffande andra attitydproblem.

Undervisningens utformning

Översikt av lärostoffet

Undervisningen om alkohol, narkotika och tobak skall förekomma på samtliga stadier och i flera olika ämnen och måste därför noggrant planeras, så att stoffet på lämpligt sätt sprids och upprepas. Denna planering bör bl a innebära att lärarna tillsammans med eleverna skaffar sig överblick över stadiets och läsårets kursinnehåll.

Följande översikt av kursinnehåll (s 8—11) beträffande undervisning om alkohol, narkotika och tobak avser att exemplifiera en fördelning på olika stadier av lämpligt lärostoff för att orienteringen skall kunna fördjupas och breddas allt efter elevernas mög-
nad. Med utgångspunkt i översikten kan lokala studieplaner utarbetas för undervisningen om alkohol, narkotika respektive tobak (läroplanens allmänna del s 108). Därvid kan man inom varje stadium givetvis välja en annan ordningsföljd än i översikten. Alla delmoment i det angivna kunskapsstoffet är heller inte specificerade i översikten.

Planeringen bör även gälla vilka verksamhetsformer och vilket innehåll undervisningen bör omfatta för att främja elevernas sociala och emotionella utveckling. Vid planeringen bör läromedlen inventeras liksom också möjligheterna till intervjuer, exkursioner, studiebesök etc.

En naturlig anknytning till andra moment inom olika undervisningsämnen kan bidra till att eleverna klarare ser alkohol, narkotika och tobak i deras sociala sammanhang och som hälsoproblem. Denna anknytning kan göras såväl när medlen behandlas separat som när de behandlas gemensamt.

Lågstadiet

Riktlinjer. De flesta barn kommer på olika sätt tidigt i kontakt med alkohol- och tobaksbruk. Även missbruk av alkohol och narkotika är bekant för många när de börjar skolan. I regel har de ingen erfarenhet av eget bruk av beroendeframkallande medel, men gjorda undersökningar tyder på att lågstadiets elever inte heller i det avseendet lever i någon isolerad tillvaro. Vanemässig sniffning kan förekomma ända ner i förskolåldern.

Mot denna bakgrund är det angeläget att alkohol-, narkotika- och tobaksfrågor kommer in i undervisningen redan från första skolåret, att undervisningen successivt utvidgas och även omfattar

Lärostoff. Översikt

Undervisningens uppgift	Moment	Kursinnehåll på olika stadier		
		Lågstadiet	Mellanstadiet	Högstadiet
Att belysa brukets orsaker och utbredning.	Sociala, psykologiska och andra faktorer som kan påverka debut och fortsatta bruk. Vanebildning och brytande av vanor. Personligt ansvar.	Samtal kring barmens spontana frågor om varför alkohol, narkotika och tobak använde.	Människors önskan att uppleva sig själva och sin miljö angenämare. Traditionens och miljöns inverkan. Kamratpåverkan. Hur man får vanor. Individens ansvar.	Vanliga uppfattningar om positiva verkningar. Önskan att förändra sin livssituation. Verklighetsflykt. Aktuella filosofiska strömningar som inkluderar drogbruk. Gruppnormer och umgängesliv. Vanans makt. Fleklampåverkan. Hur man väljer och fattar beslut. Hur man ändrar vanor. Inställning till personligt ansvar.
	Konsumtionsvanor och deras förändringar.	Människors olika seder i fråga om alkohol och tobak.	Olika konsumtionsvanor och deras utbredning i Sverige och andra länder.	Utbredning av olika konsumtionsvanor enligt undersökningar. Konsumtionsvanornas samband med sociala faktorer. Det "sociala arvet". Skillnader mellan kön, åldrar, orter etc. Alkohol-, narkotika- och tobaksvanor i andra länder och kulturer. Konsumtionsvanornas historiska utveckling.

<p>Att beskriva medlen och klargöra deras verkningar från medicinsk, psykologisk, social och ekonomisk synpunkt.</p>		<p>Samtal kring barnens spontana frågor om hur alkohol, narkotiska medel, medel för snifning samt tobak påverkar en människa. Hälsorisker i samband med rökning.</p>	<p>Olika alkoholdryckers alkoholhalt. Olika alkoholfria drycker. Olika narkotiska medel, något om deras ursprung. Olika tobaksvaror. Viktiga beståndsdelar i tobaksröken. Fysiologiska verkningar av alkohol, narkotiska preparat, läkemedel som inte är narkotika, lösningsmedel, tobak. Alkoholens påverkan av reaktionsförmåga, omdömesförmåga. Rökningens inverkan på fysisk prestationsförmåga. Något om rökningens betydelse för olika kroniska sjukdomstillstånd. Debutålderns betydelse.</p>	<p>Alkohol: Framställning av sprit, vin, maltdrycker, alkoholfria viner. Vanliga märkestyper och deras alkoholhalt. Olika alkoholfria drycker. Bestämningmetoder för fastställande av alkohol i kroppen. Fysiologiska synpunkter på alkoholen i människokroppen — omsättning, blodalkoholhalt, verkan på organismen. Viktigare undersökningar om hur olika funktioner påverkas. Undersökningar om subjektiv och objektiv påverkan.</p>	<p>Narkotika: Definition av begreppet narkotika. Olika preparattyper, ursprung och framställning. Fysiologiska synpunkter på narkotiska medel i människokroppen — verkan på organismen. Verkan på olika funktioner. Tobak: Tobaksväxten. Olika tobaksvaror. Tobaksrökens sammansättning. Tjår- och nikotinhalt i olika cigarretter. Akuta fysiologiska verkningar av olika ämnen i tobaksrök. Inverkan på fysisk prestationsförmåga. Rökning och översjuklighet, överdödighet. Debutålderns och dagskonsumtionens betydelse. Effekten av att sluta röka. Jämförelse mellan rökning och allmän luftförorening. Effekter av ofrivillig rökexposition.</p>
--	--	--	--	--	---

Undervisningens uppgift	Moment	Kursinnehåll på olika stadier		
		Lågstadiet	Mejlanstadiet	Högstadiet
	Tillvänjning, beroendeskap, missbruk.	Något om hur alkoholmissbruk kan uppstå och hur vi som medmänniskor bör se på missbrukare. Svårigheter att sluta röka.	Akut alkoholförgiftning (berusning). Tillvänjning. Begreppen alkoholmissbruk och alkoholism, narkotikamissbruk och narkomani. Tobaksberoendets natur. Svårigheter att sluta röka.	Olika former av alkohol- och narkotikamissbruk. Hur alkoholism och narkomani uppkommer och yttrar sig. Läkemedelsmissbruk. Begreppen dos, dosökning, tillvänjning, beroende, abstinens, abstinenssymptom. Begreppen alkoholmissbrukare, alkoholism, narkotikamissbrukare, narkoman. Tobaksberoendets fysiologiska och psykologiska komponenter. Svårigheter att sluta röka, abstinensbesvär.
	Alkohol, narkotika och tobak från psykologisk, social och ekonomisk synpunkt. Miljösynpunkter.	Samtal kring barnens spontana frågor om medlens verkningar på familjeliv, trafik och arbete. Förgiftningsrisker i samband med tobak.	Alkohol-, narkotika- och tobaksbrukets betydelse för familjeliv, ekonomi, trafik och arbete. Tobaksrök som luftförorening inomhus. Förgiftningsrisker i samband med tobak. Bränder.	Alkohol, narkotika och tobak från psykologisk och social synpunkt. Kritisk granskning av undersökningsresultat. Samband med trafik, arbete, brottslighet, familjeförhållanden samt såväl den enskildes som samhällets ekonomi. Miljövärdsaspekter.

<p>Att ge kännedom om samhällets åtgärder för att förebygga missbruk och minska skadeverkningar av föroreningar av rekommenderade bruk.</p>	<p>Förebyggande åtgärder: Lagstiftning, prissättning, upplysning, stöd åt folkhälsoarbete, forskning. Vårdande åtgärder: nykterhetsvård, narkotikavård, rökavvänjningskliniker.</p>	<p>Några åtgärder från samhällets sida för att skydda och hjälpa.</p>	<p>Samhällets olika åtgärder för att förebygga skador av alkohol, narkotika och tobak: Lagstiftning om försäljning (alkohol och tobak), trafiknykterhet, tillfälligt missbruk. Narkotikalagstiftning. Upplysning inom och utom skolan. Stöd åt ungdomsorganisationer och andra ideella organisationer. Samhällets vårdåtgärder. Rökavvänjningskliniker.</p>	<p>Samhällets inställning beträffande bruk av alkohol, narkotika och tobak: Lagstiftning (försäljning, innehav av narkotika, trafiknykterhet etc). Principer för prissättning (alkohol och tobak). Stöd åt bruk av alkoholsvaga och alkoholfria drycker. Statlig propaganda. Motiveringar för samhällets åtgärder. Reklamgränsning och granskning av reklam. Upplysning inom och utom skolan, syfte och problem. Forskning, syfte och exempel på forskningsresultat. Stöd åt sociala och kulturella aktiviteter som preventiv faktor, t ex ungdomsorganisationer och nykterhetsorganisationer. Olika former av nykterhetsvård och narkotikavård. Rökavvänjningskliniker.</p>
<p>Att orientera om de frivilliga insatsernas omfattning och betydelse både på det förebyggande och vårdande området.</p>	<p>Ungdomsorganisationer. Nykterhetsorganisationer. Organisationer mot tobaksskador, mot narkotika och för hjälp åt läkemedelsmissbrukare. Länkrörelsen. Samarbetsorgan mot alkohol-, narkotika- och tobaksmissbruk.</p>	<p>Förebyggande och hjälpsamma arbete genom föreningsverksamhet.</p>	<p>Arbetsformer inom olika ungdomsorganisationer, nykterhetsorganisationer, länkrörelse, organisationer mot narkotika och mot tobaksskador.</p>	<p>Olika ungdomsorganisationers verksamhet. Mål, riktlinjer och arbetsformer för nykterhetsorganisationer, länkrörelse, organisationer mot alkohol- och narkotikamissbruk samt mot tobaksskador.</p>

bruk av lösningsmedel (sniffning). Läraren bör ge enkla förklaringar till vanliga fysiologiska och psykologiska reaktioner. Härigenom kan barnen tidigt få en viss inblick i varför människor använder alkohol, narkotika och tobak och även bli medvetna om de risker de utsätter sig för genom bruk av de olika beroendeframkallande medlen.

Eftersom det är svårt att veta på förhand hur en person som är påverkad av alkohol reagerar, bör man utan att skrämna eleverna försöka få dem att förstå att det finns skäl att vara försiktig om alkoholpåverkade personer som de inte känner tar kontakt med dem. Läraren bör lugnt och sakligt försöka besvara barnens frågor och bli tillrättalägga felaktiga föreställningar. En undvikande attityd kan skapa otrygghet och skamkänsla hos just de barn som bäst skulle behöva en sansad information. Elever som lever i en miljö där missbruk förekommer, bör efter lämplig undervisning lättare kunna förstå och kanske acceptera, att det finns avvikelser från gängse sedvänjor.

I läroplanens allmänna del anges som huvudmoment i ämnet **hembygdskunskap** "Något om tobak och alkohol". Detta huvudmoment kommenteras i läroplanssupplementet "Orienteringsämnen. Lågstadiet. Mellanstadiet" på följande sätt (s 14). "Samtal om betydelsen av god hälsa och goda vanor leder naturligt in intresset på människokroppen, dess byggnad, funktioner och behov. Denna undervisning bör leda fram till kännedom om enkla hälsoregler, t ex beträffande goda kostvanor, tandvård, kropps rörelse och sömn. Barnens upplevelser och spontana frågor kan aktualisera, att användningen och verkningarna av alkohol, tobak och andra gifter behandlas redan under de första skolåren. En mera samlad framställning bör då förekomma i årskurs 3 och där ske huvudsakligen utifrån iakttagbara sociala verkningar."

Lärostoff. De moment som på lämpligt sätt bör behandlas under lågstadiet framgår av översikten på sidorna 8—11.

Samtal om alkohol, narkotika, sniffning och tobak kommer naturligt in i undervisningen vid tillfällen då frågorna aktualiseras genom speciella händelser och barnens frågor. För den samlade framställningen, som särskilt gäller årskurs 3, bör lärostoff och aktiviteter inordnas i lämpliga intresseområden. Dessa inplaceras i en lärogång så att undervisningen på ett naturligt sätt anknyter till elevernas egna upplevelser och problem, till aktuella händelser och företeelser samt till undervisningen

i övrigt. Undervisningen om alkohol, narkotika och tobak innehåller ej sällan frågor som är av ömtålig natur och om vilka det förekommer skilda uppfattningar. Det är angeläget att dessa frågor inte undviks utan reds ut och tas upp till samtal.

Olika delar av lärostoffet kan t ex tas upp i avslutning till följande områden i ämnet hembygdskunskap:

- Hälsovanor
- Hemmet och familjen
- I trafiken
- Vår kropp och dess vård
- Traditioner och helgseder hemma och i andra länder.

Dessutom bör lärostoffet i lämpliga sammanhang behandlas under Aktuellt stoff och Samlevnadsfrågor.

Arbetsätt. Vid undervisningen om bruk av alkohol, narkotika, tobak och lösningsmedel (sniffning) på lågstadiet är det nödvändigt att anknyta till elevernas egna erfarenheter eller aktuella problem så som de ofta kommer fram i spontana frågor eller något eleverna berättar om. Utgångspunkten för samtalen kan också vara någon speciell händelse som inträffat och som behandlats i massmedia och kanske också diskuterats eleverna emellan.

Särskilt under senare delen av lågstadiet kan undervisningen med fördel utformas som grupparbete kring vissa konkreta uppgifter. Så kan det t ex vara givande att låta eleverna diskutera hur de skulle vilja ordna en kamratfest tillsammans. Några kan ge förslag till och utprova en lämplig bål, andra kan förbereda underhållning i form av lekar, tävlingar, sånger etc.

Massmedias spegling av problemen kring alkohol, narkotika och tobak kan på samma sätt bli föremål för gemensamt arbete redan på lågstadiet. Sammanställning av tidningsurklipp, granskning av annonser, egen produktion av "antireklam", propaganda för umgängesformer utan alkohol och tobak etc kan tillsammans med diskussioner om TV-program göra undervisningen både aktuell och konkret. Under arbetet bör eleverna bli få lära sig värdet av att kunna uttrycka sig sakligt och nyanserat och inse att schablonartade uttryck och generaliseringar innebär att man alltför lättvindigt avfärdar aktuella frågor.

Vid undervisningen om tobaksrökning kan läraren lämpligen utnyttja de möjligheter som finns att påvisa vad tobaksröken innehåller och vad som

kan medföra skadeverkningar. De allvarliga följderna för trafik, arbets- och hemliv framhålls särskilt. Samordning bör därför ske med undervisningen i bl a samhällskunskap. I det hela skall undervisningen bidra till att eleverna senare kritiskt och självständigt skall kunna ta ställning till dessa problem."

I ämnet **samhällskunskap** behandlas i samma supplement undervisningen om alkohol, narkotika och tobak enligt följande (s 32).

"Undervisning om alkohol, narkotika och tobak, skall likaledes ingå i samhällsorienteringen. Exempel på arbetsområden i samhällskunskap, där en sådan undervisning lämpligen kan inpassas, är: I trafiken, I föreningar och klubbar, Takt och ton, Seder och bruk förr och nu, Pengar och varor, Hur samhället hjälper och skyddar samt Regler och lagar."

Lärostoff. De moment som på lämpligt sätt bör behandlas under mellanstadiet framgår av översikten på s 8—11.

Lärostoffet bör även på mellanstadiet så långt möjligt inordnas i större sammanhang. Därför bör undervisningen om alkohol, narkotika och tobak samordnas med andra moment och tas upp i intresseområden som eleverna kan överblicka och till väsentlig del bearbeta på egen hand.

Eleverna kommer från miljöer där alkoholvanorna är olika. I undervisningen bör man därför framhålla, att det finns olikheter i bruket av alkohol, t ex som inslag i måltider, och att en del inte alls använder alkohol. Det är viktigt att påpeka att det egna beteendet påverkas av den miljö man lever i. Man kan samtidigt nämna hur vanor varierar mellan olika länder. Eleverna skall få klart för sig, att omgivningens vanor och påtryckningar kan vara svåra att motstå men också att individen har möjlighet att träffa ett eget val. Ett principiellt likartat resonemang kan föras beträffande undervisning om tobaksbruk.

För att eleverna skall kunna förstå orsaken till att man använder alkohol, narkotika och tobak måste de känna till något om medlens fysiologiska verkningar. På mellanstadiet är undervisningen om människokroppen ännu förenklad och behandlingen av alkohol-, narkotika- och tobaksfrågor måste därför anpassas efter elevernas kunskaper om människokroppen. Det är befogat att beröra sniffningens verkningar.

Eftersom mellanstadiets elever i stor och ökande

omfattning påverkas att börja använda främst tobak och alkohol, är det väsentligt att i undervisningen ta upp orsakerna till att man börjar och söka stärka elevernas motståndskraft mot impulser som kan initiera alkohol-, narkotika- eller tobaksbruk. Att debuten är väsentligen betingad av sociala orsaksfaktorer bör framhållas.

Att olika alkoholdrycker är olika starka är en väsentlig upplysning, liksom att barn som har mindre kropp och är ovana vid alkohol påverkas av alkohol mycket mer än vuxna.

I samband med undervisningen om hälsofrågor, föda etc bör man även på lämpligt sätt ta upp olika slag av drycker och därvid bl a diskutera hållbara motiveringar för att barn under uppväxtåren inte bör dricka alkoholdrycker.

Undervisningen bör betona att bristande erfarenhet av narkotika inte innebär, att någon intressant eller spännande upplevelse undanhålls eleven. Man bör framhålla riskerna av att narkotikamissbruk lätt sprids. Gränserna mellan bruk och missbruk är svåra att definiera. I fråga om narkotika är det emellertid lätt, då enligt lag allt bruk som inte är ordinerat av läkare är missbruk. Det är dock viktigt att påpeka, att den person som vid enstaka tillfällen använder narkotika inte är narkoman men kan vara narkotikamissbrukare. Beträffande alkohol är det väsentligt att påpeka, att en berusad person inte behöver vara alkoholist men att han har druckit så mycket alkohol, att han för tillfället är alkoholförgiftad. En alkoholist är fysiskt och psykiskt beroende av alkohol, vilket han blivit genom längre tids bruk.

Eleverna bör få klart för sig att människans reaktionsförmåga påverkas även av förtäring av små mängder alkohol och att detta ej sällan är orsak till olycksfall i trafik och i arbete.

Eleverna måste bli medvetna om att alkohol-, narkotika- och tobaksmisbruk kan orsaka stora personliga problem som också inverkar på människor i omgivningen. På mellanstadiet kan det vara svårt för eleverna att uppfatta dessa problem nyanserat. Men skolan måste försöka förmedla den allmänna inställningen att en människa som har svårigheter med alkohol eller narkotika främst behöver hjälp. Missbruket som sådant bör alla hjälpa till att minska, bl a genom eget ansvarsmedvetet beteende.

Rökningens hälsorisker torde vara bekanta för de flesta elever. Kunskaper om att tobaksrökning medför risker för sjukdomar i en för eleven avlägsen framtid kan givetvis inte ensamma avhålla eleverna från att röka. Även om undervisningen på mellanstadiet av flera skäl inte kan ta upp en detal-

jerad beskrivning av rökningens långsiktiga skadeverkningar, är det angeläget att läraren sakligt söker redovisa vad man vet om samband mellan rökning och vissa sjukdomar. Väsentligt är att eleverna får klart för sig vilka konditionsförsämrande effekter rökningen har. Eleverna bör också få en kortfattad orientering om hur man blir beroende av tobak och de svårigheter som kan möta den som vill sluta röka.

Även tobaksbrukets sociala verkningar bör uppmärksammas. Det faktum att tobaksrök innebär olägenheter för många människor bör framhållas som väsentlig för rökare att ta hänsyn till. Rökarens hantering av fimpar och andra tobaksrester bör också tas upp i undervisningen mot bakgrund av de skador som dessa kan förorsaka småbarn. Rökningens betydelse för den enskildes ekonomi kan belysas med hjälp av några enkla räkneexempel.

Eleverna skall slutligen få tillfälle att studera hur samhället ingriper på olika sätt beträffande alkohol, narkotika och tobak — även i förebyggande syfte. Undervisningen på mellanstadiet måste i detta avseende vara elementär, men den kan ge förståelse för att människor måste hjälpas åt på olika sätt för att komma till rätta med problemen. Syftet bör även vara att grundlägga en lojalitet med lagstiftning på området.

Arbetsätt. För att eleverna skall uppleva undervisningen som intressant och meningsfull måste man utgå från det som är verklighetsnära och konkret för dem. Det finns många anknytningspunkter mellan lärostoffet och elevernas egna erfarenheter eller aktuella problem. Många föräldrar och äldre syskon använder alkohol och tobak. I massmedia är bruk av alkohol, narkotika och tobak ofta framträdande inslag. Många gånger kan elevernas spontana frågor bli inledning till diskussion.

Det är vanligen inte lämpligt att i undervisningen utgå från grava alkoholskador. De flesta elever upplever nämligen inte omgivningens alkoholbruk som ett problem och en sådan undervisning förmår därför inte engagera eleverna. För de barn som har alkoholmissbruk i familjen är denna utgångspunkt inte heller psykologiskt riktig. Det har visat sig vara mer diskussionsbefrämjande att börja med sådana situationer där eleverna själva kan tänkas möta alkohol. Här kan en beskrivning av vanliga alkoholseder tänkas komma in. Många vuxna tycker det är gott med vin, öl eller snaps. Andra av-

står helt från alkoholdrycker. I detta sammanhang bör betonas, att det är nödvändigt att känna till vilka verkningar olika mängder av sprit, vin och öl har på människor under olika förutsättningar. Man kan därefter komma över på frågor om vad dessa fakta har för betydelse i olika situationer, t ex alkohol — trafik, alkohol — arbete.

Vid undervisningen om tobak är det vanligen också lämpligt att utgå från den relativt måttfulla rökningen och hur den påverkar kroppen. Det bör klargöras att redan en måttlig konsumtion, t ex 5—10 cigaretter om dagen, ger påtagliga hälsorisker och att riskerna är större ju mera man röker. Filmer, bildband och andra audiovisuella hjälpmedel kan användas för att belysa olika aspekter av tobaksundervisningen. I viss mån kan tobaksproblemet också angripas laborativt. Cigaretter kan t ex rökas med hjälp av speciella apparater som renar röken från nikotin och tjära och jämförelser kan göras mellan cigaretter med och utan filter.

Beträffande narkotika måste undervisningen få en annorlunda utformning och arbetssättet bli beroende på lokala förhållanden. På vissa håll kan det vara lämpligt att utgå från situationer som elever kan tänkas möta, t ex att en kamrat bjuder ut hasch på rasten.

Genom att utgå från tidningar, radio, TV och andra organ för opinionsbildning samt alkohol- och tobaksreklam kan man i undervisningen öva eleverna att läsa och lyssna med kritik och omdöme.

Liksom vid undervisningen av andra delmoment i orienteringsämnen bör man i största möjliga utsträckning låta eleverna själva, gärna i form av grupparbete, söka reda på fakta i de aktuella frågeställningarna i tidningar, tidskrifter och lämpliga faktasamlingar samt själva i grupper resonera sig fram till olika synpunkter på bruk och missbruk. Ansvar för kamrater med problem kan också finnas i detta arbetssätt. Vid redovisningstillfällena har läraren huvudansvaret för att det framförda sakinnehållet och de redovisade synpunkterna blir väl avvägda. Läraren kan vid behov komplettera utan att kritisera tidigare framförda synpunkter. Kanske just detta avsnitts starka emotionella anknytningspunkter till elevernas privatliv talar extra starkt för ett arbetssätt där eleverna själva är de huvudagerande och läraren mer spelar en organiserande, avvägande och faktaförmedlande roll utan att därför ge avkall på starkt medmänsklig värme och inlevelse i problematiken vid de tillfällen, då eleverna ber att få höra lärarens egna uppfattningar.

Högstadiet

Riktlinjer. En grundläggande undervisning om bruk av alkohol, narkotika och tobak är viktig på högstadiet, bl a därför att många elever redan i början av tonåren — ibland även tidigare — börjar regelbundet använda alkohol och tobak och inte så sällan även andra medel. Utförda undersökningar visar bl a att de flesta elever i årskurs 9 dricker sprit eller vin — regelbundet eller sporadiskt — och att ungefär hälften av dem är vanerökare. Ölkonsumtionen har blivit allmän efter mellanölets införande.

Undersökningar visar också att attityderna till alkoholbruk är så fasta i gymnasiet, att en önskad förändring är svår att åstadkomma där. Det är därför väsentligt att en förebyggande undervisning sker tidigare.

Samtliga undersökningar om ungdomars bruk av alkohol, narkotika och tobak ger en stark motivering för att skolan engagerar sig i undervisning på detta område.

Hemmiljön kan utgöra en motivering för att skolan i alkohol- och tobaksundervisningen tar upp speciella aspekter. Enkäter har t ex visat att ofta ett tiotal elever i varje klass upplever föräldrars alkoholbruk som något stundtals genant. Likaså kan en del elever känna sig konfunderade inför sina föräldrars tobaksvanor. Det är sålunda viktigt med information om varför människor använder alkohol och tobak, hur dessa ämnen påverkar nervsystemet, hur de brukas i olika samhällsgrupper etc. Det kan också vara lämpligt att framhålla, att man numera i en helt annan utsträckning än tidigare kan grunda sig på forskningsresultat i informationen. Det är ju t ex först under de senaste årtiondena man fått en vetenskapligt säkerställd kännedom om de långsiktiga skadeverkningarna av rökning och av verkningar av alkohol. En undervisning av nyssnämnda slag kan bidra till att eleverna får en så nyanserad och saklig syn som möjligt på hemmets alkohol- och tobaksvanor. Helst skall ungdomar inte behöva uppleva, att de måste solidarisera sig med vanor som de inte trivs med. Deras insikter skall också hindra dem från att inta en fördömande attityd.

I läroplanens allmänna del är undervisning om alkohol, narkotika och tobak upptagna som huvudmoment i samhällskunskap och biologi. I anvisningar och kommentarer till huvudmoment för **biologi** anges:

”Även undervisningen om tobak, alkohol och narkotika måste avse en allsidig presentation av stof-

fet och kräver därför en noggrann planering av berörda lärare och ett samarbete dem emellan. Genom biologiundervisningen bör eleven få tillfälle att tillägna sig en god grund av kunskaper om verkningarna på kroppen från fysiologisk synpunkt. De bör samtidigt få diskutera psykologiska, sociala och ekonomiska synpunkter beträffande bruket av tobak, alkohol och narkotika och på så sätt ges förutsättningar att ansvarsmedvetet och självständigt ta ställning till eget bruk."

I ämnet **samhällskunskap** behandlas alkohol, narkotika och tobak i huvudmomentet Några andra viktiga samhällsfrågor bl a rörande trafiken, miljövården, totalförsvaret och bruket av tobak, alkohol och narkotika. När det gäller studium av viktiga och kontroversiella samhällsfrågor ges följande anvisningar och kommentarer:

"Undervisningen skall i sådana frågor vara saklig och allsidig. Studiet måste därför ofta vara dokumentärt, och de olika uppfattningarna skall presenteras så, att de kommer till sin rätt och blir begripliga. Elevernas träning i att bedöma frågorna och förhållandena sakligt och kritiskt skall bl a avse att förbättra deras motståndskraft mot propaganda och masspsykos. Samtidigt skall de förberedas för eget ställningstagande. Studierna skall väcka lust till engagemang. Medlet härför är studiet av dokumenten och de bakomliggande realiteterna i samhällslivet."

I ämnet **hemkunskap** nämns inte alkohol, narkotika och tobak i huvudmoment, men enligt anvisningar och kommentarer finns många anledningar att ta upp dessa frågor i undervisningen. Under allmänna synpunkter sägs i samband med elevernas intresse för att skapa vardagstrivsel och traditioner i hemmet att man bör behandla "Seder och bruk när det gäller alkoholhaltiga och alkoholfria drycker". Under rubriken Lärostoff sägs: "Det ökade bruket av alkohol och narkotika bland ungdom tas upp med utgångspunkt i olika människors inställning till dessa medel. Hur alkohol- och narkotikabruk påverkar samvaron och ekonomin påvisas." De med tobaksrökning förknippade miljöfrågorna kan tas upp i huvudmomenten Den inre och yttre miljöns betydelse och Personlig hygien och arbetshygien. Alkohol- och tobakskonsumtion kan också aktualiseras inom huvudmomentet Den enskildes och familjens ekonomi.

Lärostoff. De moment som på lämpligt sätt bör behandlas under högstadiet framgår av översikten på s 8—11. Lärostoffet bör i huvudsak ordnas och presenteras i avgränsade stoffenheter, benämnda intresseområden eller arbetsområden, som eleverna kan överblicka och till väsentlig del bearbeta på egen hand.

I undervisning om alkohol, narkotika och tobak kan man inte nöja sig med att tala om de skadliga effekter som bruket orsakar. Man måste också förklara varför dessa medel används och vilka positiva verkningar människor tycker sig uppleva av bruket. Som inledning till studierna kan man t ex diskutera vanliga uppfattningar om alkoholens och tobakens positiva effekter och vanföreställningar om alkohol som husmedicin. På motsvarande sätt kan man beträffande narkotika diskutera opreciserade uppfattningar såsom "narkotika gör livet skönt, meningsfullt etc". Människans behov av att förändra sin livssituation, fly verkligheten eller utvidga den bl a genom att använda gifter, är ett centralt problem. Som en väsentlig metod för den enskilde att påverka sin situation leder tobaks-, alkohol- och narkotikamissbruk endast till beroende av medlen, vilket dels innebär negativa upplevelser, dels minskar förmågan att på annat sätt förändra verkligheten. Även som protesthandling mot det etablerade samhället är exempelvis haschbruket föga meningsfullt, eftersom möjligheten till konstruktiva insatser minskar med bruket.

Det är av intresse både i fråga om bruk av alkohol, narkotika och tobak att förklara uppkomsten av normer i en grupp. I samband därmed bör man diskutera och försöka förklara det sociala tryck man upplever att handla som de flesta andra i omgångslivet, t ex i fråga om alkoholbruk och måltidsvanor. Detta gäller också gruppbildningar bland ungdom och den roll som öl och tobaksrökning har spelat då det gäller att uppleva samhörighet.

I samband med samtal om gruppträck kan man diskutera människors uppfattning om personligt ansvar i olika situationer samt om individens möjligheter att handla i enlighet med egna övertänkta ställningstaganden.

Det är viktigt att ungdomarnas perspektiv vidgas. De bör t ex få klart för sig att det finns många andra attityder till bruk av tobak och olika alkoholdrycker än de som de ser i sina hem och bland sina vänner. Undersökningar visar stora skillnader i alkohol- och tobaksvanor mellan kön, åldrar, socialgrupper och bostadsorter. Sådana skillnader gäller också olika former av narkotikamissbruk.

Skälen för att dricka alkohol varierar liksom skälen för att avstå. Bakgrunden till tobaksbruk och narkotikamissbruk varierar också. De sociala bakgrundsfaktorerna diskuteras (det "sociala arvet").

Till det vidgade perspektivet hör även internationella utblickar. Intressanta skillnader finns i bruk av alkohol, narkotika och tobak mellan olika länder beroende på religion och tradition samt tillgång på råvaror. Muhammedaner använder t ex inte alkohol och det är därför taktlöst att bjuda dem vin eller sprit. Beträffande Frankrikes stora alkoholproblem finns bl a en näringsgeografisk förklaring.

På mellanstadiet har verkningarna av alkohol-, narkotika- och tobaksbruk förklarats på grundval av den kunskap eleverna inhämtat om människokroppens byggnad. På högstadiet bör de fördjupade biologistudierna ge större möjligheter till förståelse av de fysiologiska verkningarna. Viktigt är därvid att såväl akuta svårigheter som långtidseffekter tas upp och jämförs. Bruket av tobak och alkohol som folkhälsoproblem bör diskuteras och belysas med statistik. Eleverna bör också få klart för sig, att det finns fysiologiska och socialpsykologiska motiveringar till påståendet att bruk av alkohol, narkotika och tobak medför större risker för ungdom i uppväxtåren än för vuxna.

Vid undervisningen om tobaksrökningens medicinska verkningar belyses rökningens betydelse för översjuklighet och överdödlighet, dels allmänt, dels i speciella sjukdomar. Debutålderns och dagskonsumtionens betydelse för hälsoriskerna behandlas liksom de hälsomässiga effekterna av att sluta röka. Det bör framhållas att rökning utom att direkt orsaka vissa sjukdomar, också kan förvärra sjukdomstillstånd som uppkommit av andra orsaker.

De akuta fysiologiska verkningarna av olika ämnen i tobaksröken kan behandlas betydligt mera kortfattat. Ett undantag härvidlag är koloxidens och andra ämnens betydelse för rökningens konditionsnedsättande effekt. En speciell fråga som också behandlas, är de aktuella undersökningsresultat som framkommit beträffande de speciella risker som rökningen kan medföra för gravida kvinnor.

Det är således främst långtidseffekterna av rökning som gör denna till ett allvarligt folkhälsoproblem och de bör ingående behandlas. Dessa effekter är dock inte ensamt avgörande som skäl för icke-tobaksbruk för eleverna. De akuta effekterna bör också behandlas på ett allsidigt och sakligt sätt.

Tobaksrökning som miljöfråga innefattar att även

icke-rökaren påverkas av rökning som sker i de lokaler där han vistas. En annan miljösynpunkt är betydelsen av rökning jämförd med allmän luftförorening när det gäller koloxidpåverkan och uppkomst av lungcancer och kronisk bronkit. Att rökningen betyder jämförelsevis litet gentemot den allmänna luftföroreningen är en missuppfattning, som påverkar människor att bagatellisera nyttan med att inte röka. Det bör därför klargöras, att det är rökningen som spelar den helt dominerande rollen, medan den allmänna luftföroreningen i just dessa avseenden spelar en mycket liten roll. Ett skäl för att avhålla sig från att röka är att den allmänna luftföroreningen troligen innebär en större hälso-risk för rökaren än för icke-rökaren.

Med undersökningsresultat motiveras varför alkohol helt bör undvikas i arbete och trafik. Det är viktigt att framhålla, att även medicinskt bruk av narkotika är farligt i trafik beroende på medlens påverkan av bl a sinnesintryck och reaktionsförmåga.

Statistiska undersökningar som visar alkoholens, tobakens och narkotikans konsekvenser för hälsa, ekonomi, familjeliv, arbetsresultat och brottslighet kan lätt ge ett moraliserande intryck och slutsatserna kan bli onyanserade. Eleverna bör få möjlighet att diskutera dessa samband. De bör exempelvis förstå, att inte enbart alkohol eller narkotika är orsak till brott, även om ett statistiskt samband föreligger. Bakgrundsfaktorerna kan vara många och komplicerat invävda i varandra. Man kan inte heller bortförklara alkoholens och narkotikans roll i den sociala missanpassningen med att enbart hänvisa till personliga problem, samhällets konstruktion etc. Alkoholmissbruk är en känd, pådrivande faktor till brottsligt beteende, liksom att behovet av medel till fortsatt narkotikamissbruk också orsakar stöldar och andra brott.

När man talar om antalet alkoholmissbrukare och alkoholister, narkotikamissbrukare och narkomaner, är det viktigt att definiera vad som menas med dessa begrepp i de gjorda beräkningarna.

Så långt det är möjligt på högstadiet bör fysiologiska och psykologiska orsaker till konsumtionens beroendeskapande effekt förklaras. Därvid kan i korthet också tas upp olika metoder som används för att avgifta, avvänja och rehabilitera vanebrukare.

Den allmänna missuppfattningen att tobaksbruk medför föga eller ringa sociala olägenheter eller skadeverkningar bör tas upp till diskussion. Beräkningar bör göras av tobaksbrukets konsekvenser

för den enskildes och familjens ekonomi. Det berättigade kravet på större hänsyn från rökarna till icke-rökarna under t ex sammanträden och i andra arbets- eller fritidssituationer bör likaledes diskuteras. I samband därmed kan en jämförelse göras mellan tobaksrökens halt av koloxid och andra giftiga ämnen och de föroreningshalter som tolereras i garage och på liknande arbetsplatser. Överdödligheten och översjukligheten bland rökare i förhållande till icke-rökare kan också tas upp i socialt och samhällsekoniskt perspektiv.

Genom beräkningar och diskussioner bör eleverna få en klar bild av samhällets ekonomiska förluster genom alkohol-, narkotika- och tobaksbruk, dels de direkta förlusterna genom vård etc, dels produktionsbortfallet bl a på grund av nedsatt arbetsförmåga, arbetsoförmåga och för tidig död som orsakas av alkohol-, narkotika- och tobaksbruk. Det är värdefullt att påpeka, att statens inkomster av alkohol- och tobaksskatter inte är en vinst för "folkshålllet", eftersom den gemensamma produktionen inte ökas av dessa skatter.

När man bl a i hemkunskap diskuterar umgängesformer kan praktiska frågor tas upp, t ex vilka alternativ till alkoholdrycker som finns samt det felaktiga i att bjuda en bilförare på alkohol och att truga andra att dricka. Det bör vara självklart, att den som hellre dricker alkoholfritt — principiellt eller för tillfället — skall få göra det utan kommentarer och utan att behöva ange något skäl. Den som för egen del tar avstånd från alkoholbruk bör å andra sidan inte se ned på den som har annan inställning. Man kan också diskutera alkoholdrycker när man behandlar näringsfysiologi och familjebudget. Alternativa konsumtionsmöjligheter kan tas upp bl a mot bakgrund av de ekonomiska tillgångarna.

Bakgrunden till bestämmelser i lagen bör så långt det är möjligt utredas, t ex att den svenska alkohollagstiftningen har till syfte att minska det privata vinstintresset. Eleverna bör också få diskutera anledningarna till att det finns åldersgränser för alkoholförsäljning, bestämmelser om sk lämplighetsintyg för att få körkort, promillegränser för rattonykterhet, att alkoholfria drycker i tillfredsställande urval skall finnas på restaurang och andra utskänkningsställen, och varför det i vårt land är förbjudet att använda narkotika men tillåtet att använda alkohol och tobak. Bestämmelser om olaglig försäljning av alkohol och narkotiska medel bör klargöras.

Opinionsbildningen på alkohol-, narkotika- och

tobaksområdet behandlas. Bl a bör eleverna få studera hur reklam utformas för att påverka konsumtionsvalet. Vanliga slogans analyseras. Olika åtgärder för att begränsa alkohol- och tobaksreklamen samt göra den i mindre grad riktad till ungdom bör diskuteras. Även den dolda påverkan som förekommer i filmer, massmedia etc genom att alkoholen och tobaksbruket utgör ett markant inslag i det liv som på olika sätt speglas, är viktigt att ta upp till kritisk granskning.

Vid sidan av lagstiftningen finns andra samhälleliga både förebyggande och vårdande åtgärder, som bör uppmärksammas i undervisningen. Staten ger t ex på olika sätt stöd till alkohol-, narkotika- och tobaksupplysning, därför att man anser, att kunskap om medlen kan hjälpa till att förhindra missbruk. En viktig preventiv åtgärd är forskning. Resultat av denna forskning skall redovisas i undervisning och upplysning och skall vara vägledande för lagstiftning, vården av alkoholister och narkomaner, samt den medicinska hjälp som kan ges åt människor som vill sluta röka.

Omfattningen av de svåra problem som alkoholmissbruk och narkomani ger kan vidare bl a belysas av den mångskiftande verksamhet som vården innebär och de stora kostnader den drar. I detta sammanhang kan aktuella frågeställningar diskuteras t ex om vård eller straff vid akut alkoholförgiftning, dvs fylleri, samt olika vårdformer såväl inom akutvård som eftervård. Frivilligt arbete i t ex länkrörelsen och Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare kan i detta sammanhang tas upp.

Även de preventiva åtgärder som stöds med statliga medel men som dock till största delen även ekonomiskt bärs upp av de människor som engagerat sig i arbetet bör tas upp i undervisningen: folkrörelser som bedriver verksamhet för ungdom på deras fritid och som härigenom på sikt motverkar alkohol- och narkotikaskador i samhället, nykterhetsrörelsen, som också har ett narkotikapolitiskt program, samt de speciella organisationer mot narkotika som bildats.

Eleverna bör också se alkohol-, narkotika- och tobaksproblem i internationellt perspektiv. Preventiva och vårdande åtgärder av olika typ, samhälleliga och frivilliga, förekommer i hela världen och konferenser hålls både på nordisk, europeisk och vidare internationell bas.

Planering och arbetssätt. Undervisning om alkohol, narkotika och tobak utgör exempel på avsnitt

inom högstadiets orienteringsämnen som berör ett flertal ämnen, såväl samhällsorienterande som naturorienterande. I första hand är det biologiskt och samhällsvetenskapligt stoff som utgör grunden för undervisningen, men också hemkunskapen kan bidra med väsentliga synpunkter av både teoretisk och praktisk karaktär. Den önskvärda motivationen för undervisningen kan skapas genom att man tar upp aktuella lokala problem eventuellt belysta med lokal statistik, genom att människors vanor förr och nu jämförs i kulturhistoriska eller näringsgeografiska utblickar eller genom att perspektivet på annat sätt vidgas. Härigenom kan också eventuella fördomar och en ibland förekommande negativ förhållning till studierna kring alkohol-, narkotika- och tobaksproblem neutraliseras och undervisningen få ett önskvärt gott utgångsläge. Särskilt på ett område där eleverna får information från vitt skilda källor och under olika åldersstadier är det viktigt att undervisningen är fri från slentrian och alltid aktuell.

Ett alltför flitigt bruk av sifferuppgifter hämtade ur statistiska undersökningar ger lätt en negativ reaktion hos elever. Ett fåtal väl analyserade uppgifter ger ofta bättre resultat. Däremot kan sifferstabeller användas som underlag för elevernas arbete enskilt eller i grupp.

Alkohol-, narkotika- och tobaksproblem utgör utmärkt underlag för samtal och diskussioner. Lämpliga frågeställningar kan t ex vara: Varför börjar ungdomar röka? Varför använder många alkohol- drycker och en del narkotika? I vilken relation står ungdomens alkohol- och tobaksbruk till de vuxnas vanor i familjen och bekantskapskretsen? På vilket sätt påverkas ungdomar av alkohol- och tobaksreklam? Vad är det som gör vissa seder och bruk moderna?

Ungdomar är vanligen intresserade av att känna till riskerna av alkoholism och narkomani. Eleverna kan själva samla material bl a genom intervjuer med t ex socialarbetare.

På samma sätt väcker det ofta elevernas intresse att med hjälp av redovisade undersökningar, statistiska utredningar och dylikt analysera olika frågeställningar rörande de med tobaksrökning förbundna hälsoriskerna.

Särskilt beträffande undervisningen om tobak men också om alkohol är det möjligt att göra den mer konkret genom att låta eleverna ta del av eller själva utföra experiment. Så kan t ex den tidigare utförda enkla filtreringen av tobaksrök på högstadiet utvecklas till en mer omfattande analys genom

att röken får genomlöpa en serie tvättflaskor med olika vätskor som indikerar förekomst av t ex ringkolväten, koloxid och koldioxid. Konditionsmätningar kan utföras och jämförelser göras mellan rökare och icke-rökare. Skillnaden i hudtemperaturen hos fingrarna före och efter rökning kan påvisas osv. Eleverna kan också få ta del av och själva utföra delar av experiment som används för att påvisa hur förekomst av alkohol i kroppen påverkar precisionsförmågan. Försöksresultaten hos de alkoholfria eleverna kan jämföras med dem som erhållits hos alkoholpåverkade försökspersoner vid t ex Institutionen för teoretisk alkoholforskning.

I samband med att ämnesområdet tas upp i undervisningen i orienteringsämnen bör eleverna i samarbete med hemkunskapsläraren få tillfälle att bekanta sig med alkoholfria festdrycker, avsmaka ett lämpligt urval, diskutera deras användning samt om möjligt också tillreda bålur för olika ändamål.

Undervisningsmetoderna måste naturligtvis såväl vid alkohol-, narkotika- och tobaksstudier som vid annan undervisning bestämmas av och anpassas till lokala förhållanden. Väsentligt är att eleverna får tillfälle att aktivt delta i såväl planering som genomförande.

Om undervisningen görs **ämnesbunden** krävs en noggrann samordning för att arbetet för eleven skall bli så litet splittrat som möjligt. Detta innebär att lärarna i de ämnen, som traditionellt fått bära huvudansvaret för denna undervisning, nämligen samhällskunskap och biologi, tillsammans planerar undervisningen. Då lärarna förbereder en sådan samordnad ämnesbunden undervisning görs först ett stoffurval och de olika momenten fördelas på de olika ämnena. En del moment kan behöva beröras från såväl biologisk som samhällsvetenskaplig synpunkt, t ex giftbruk och trafik. Vidare bestäms en tidsplan för undervisningens genomförande. Undervisningen kan t ex inledas med en introduktion, som skall ge motivation för vidare studium. Värdefullt är om man i anslutning till detta stimuleringsmoment kan genomföra diskussion i mindre grupper. Under några lektioner kan eleverna sedan under biologilärares ledning studera viktigare bakgrundsdata om olika alkoholdrycker, narkotiska preparat, tobaksvaror och tobaksrökning, upptagningsmekanismen, omsättningen i kroppen etc. Under denna tid berörs inte frågan i samhällskunskapen. Därefter kan några moment behandlas parallellt i de två ämnena. I biologin diskuteras fysiologiska verkningar och risker för vanebildning och beroende. Samtidigt behandlas i sam-

hällskunskapen historik, olika seder och bruk, sociala problem etc.

Det fortsatta arbetet bör kunna utgöra en fördjupning i vissa problem, t ex alkohol och trafik, alkohol- och tobaksreklam, alkohol och ungdom, tobak och kondition etc. Eleverna väljer själva vad de vill syssla med och gör upp en plan för arbetet.

Avslutningsvis görs en sammanfattning och dessutom kan undervisningen utvärderas genom ett prov.

En annan möjlighet vid planeringen av ämnesbundna studier är att låta undervisning om alkohol, narkotika och tobak utgöra en aspekt på ett tema som inte enbart rör bruk av dessa medel. Läroplanssupplementet för högstadiets orienteringsämnen ger flera förslag på en sådan uppläggning t ex:

- Re 25 Fritid och självförverkligande
- Sk 6 Vårda och hjälpa
- Sk 11 Folk rörelser och andra organisationer
- Bi 3 Hälsofrågor för tonåringar
- Bi 11 Att fly verkligheten
- Bi 17 Kondition och hälsa.

Bland arbetsområden med stoff från två eller flera orienteringsämnen, som på samma sätt låter bruket av alkohol, narkotika och tobak utgöra en aspekt på andra temata märks bl a följande:

- So 1 Ung i dag
- So 4 Människor med annorlunda villkor
- Oä 5 Trafik.

Lärstoff om alkohol, narkotika och tobak kan ofta grupperas i **samlade arbetsområden**. I dessa kan inte bara synpunkter från tidigare nämnda ämnen integreras, utan i stort sett samtliga orienteringsämnen samt hemkunskapen påverka utformningen.

Som vid allt arbete med sådana samlade arbetsområden bör planeringen ägnas stor uppmärksamhet och ske i samråd med bl a elevrepresentanter.

Undervisning om alkohol, narkotika och tobak syftar bl a till att påverka elevernas attityder och beteenden. Under vissa förhållanden kan en koncentrerad **kampanj** under en viss tid, t ex en vecka, bedömas som en engagerande och effektiv del av undervisningen. Inför en sådan sk temavecka bör man överväga lämpligheten av att göra kampanjen heltäckande.

Eftersom kampanjen innebär avsevärda avvikelser från den traditionella dispositionen av undervisningen är det särskilt viktigt att den förbereds omsorgsfullt. Redan under planeringen för ett nytt läsår bör detta ske. Mål, omfattning och innehåll

bör diskuteras och materialframställningen förberedas.

Ett gemensamt schema med angivande av tidpunkt och med fördelning av uppgifter på lärarna görs upp.

En kampanj utformas med fördel så att den får en utåtriktad karaktär. En önskvärd kontakt med närsamhället kan ta olika former såväl i fördjupningsuppgifter som i temaveckans inledning och avslutning. Så kan tex någon kommunal befattningshavare utfrågas om lokala förhållanden och en offentlig paneldiskussion anordnas.

Läroplanssupplementet för högstadiets orienteringsämnen innehåller förslag till ett större samlat arbetsområde inom detta fält, nämligen **Oä 3 Alkohol, narkotika och tobak**.

Det bör observeras, att en kampanj lika litet som annan omfattande undervisning under en begränsad tidsperiod innebär att huvudmomentet alkohol, narkotika och tobak är genomgången och slutbehandlat. Som påpekas i läroplanens allmänna del (s 193) är det "... angeläget att stoffet planeras så att det på lämpligt sätt sprids och upprepas".

Läromedel. Studiebesök

Alkohol-, narkotika- och tobaksproblemens delvis ömtåliga natur och vikten av att elevernas attityd blir positiv till ett studium av dessa för individen och samhället så viktiga frågor gör att stora krav måste ställas på läromedlens utformning och att läromedlen får en central plats i undervisningen.

Det tryckta materialet skall vara lättillgängligt och intresseväckande. Detta uppnås bl a om texterna som behandlar alkohol, narkotika och tobak anknyter till elevernas egna erfarenheter och är väl anpassade till åldersstadiet.

Särskilt för äldre elever bör man undvika övertydlig text, vilket kan skapa negativ attityd till innehållet. Det är önskvärt att eleverna har tillgång till en både utförlig och nyanserad text samt till överskådliga faktasamlingar. För att ge eleverna möjlighet att ta del av aktuellt stoff bör tidningar och tidskrifter utnyttjas.

Bilder, bildband, ljudbildband och film är särskilt värdefulla för att ge skildringar av miljöer och episoder, vilka sedan kan diskuteras. Denna typ av läromedel skapar ofta starkt engagemang för de frågeställningar som tas upp. Den experimentella delen av undervisningen fordrar olika slag av laboriematerial beroende på hur undervisningen utformas. Studiebesök är av stort värde för att engagera eleverna och låta dem möta problem i verk-

ligheten. Lämpliga objekt för sådana studier är nykterhetsnämnder (eller sociala centralnämnder), polisstationer, sjukvårdsinrättningar etc.

Man kan också be någon person verksam inom det sociala eller medicinska området och med erfarenhet från rökavvänjning och behandling av alkoholskadade och narkotikamissbrukare komma till skolan och berätta om sina erfarenheter.

Elevvårdens funktioner

Förebyggande insatser

Ungdomar som börjar använda alkohol redan i tidiga tonår löper risk att efter hand grundlägga missbruk av alkohol. Detta i sin tur kan på relativt kort sikt få sociala konsekvenser och på längre sikt medföra hälsorisk.

Orsakerna till att alkohol används som ett medel att fly verkligheten, dölja isoleringskänslor, osäkerhet, hämningar m m är många och samverkande. Liknande orsaker kan leda till missbruk av tobak och narkotika.

Beträffande såväl alkohol, narkotika som tobak torde gälla, att det till väsentlig del är sociala faktorer, t ex direkta impulser från kamrater, som initierar bruk av medlen. Individens motståndskraft mot dylika impulser har därför stor betydelse. Denna motståndskraft är nedsatt hos just de elever som har anpassnings- eller andra skolsvårigheter. Elevvården spelar bl a därför en viktig roll, när det gäller att förebygga alkohol-, narkotika- och tobaksbruk bland eleverna.

Skolan har som sin uppgift att genom undervisning i god arbetsmiljö söka ge elever stöd i den personliga utvecklingen, bl a till självständighet och ansvar för den egna personen. En av lärarnas viktigare uppgifter på alla stadier är därför att söka skapa en gynnsam skolmiljö för eleverna. Den enskilde elevens självbedömning och självuppskattning kan läraren stödja genom att ge uppgifter som svarar mot elevens förmåga och genom beröm och andra former av stöd öka självförtroendet hos elever som behöver sådant stöd. Många exempel har visat hur en sådan stödjande hållning bidragit till att förebygga att en elev i fara glidit ut i någon form av asocialt beteende.

Information

Av stor betydelse för skolans elevvård i frågor som rör alkohol, narkotika och tobak är att olika befattningshavare medverkar till att ge eleven en allsidig information. Denna information bör vara ett led i den vanliga undervisningen. I sitt umgänge med eleverna kan alla lärare och främst klassföreståndaren ha anledning att ta upp frågor som rör alkohol, narkotika och tobak. Andra elevvårdsfunktionärer kan utifrån sina erfarenheter berika informationen, som kan meddelas i grupp eller vid enskilda samtal.

Kunskaper om alkohol, narkotika och tobak får eleverna främst genom studier i naturkunskap, biologi och samhällskunskap. För att ge dessa studier önskvärd allsidig uppläggning och lokal anknytning bör planeringen ske i samarbete med den skolsociala personalen och med eleverna.

I läroplanens allmänna del anges beträffande den personal som skall meddela undervisning följande: "Vederbörande lärare bör i regel omhändera undervisningen. Värdefulla synpunkter bör kunna påräknas från skolläkaren, skolpsykologen, skolkuratorn och skolsköterskan." Det sistnämnda kan innebära även direkt medverkan i klassrummet.

Undervisningen om alkohol, narkotika och tobak har till främsta uppgift att ge eleverna möjlighet att med omdöme och ansvar bilda sig en personlig uppfattning om eget bruk. Undervisningen i sig skapar dock inte alltid nödvändiga önskvärda attityder för ett sådant ställningstagande. Resultatet beror i hög grad på hur informationen ges. Övertydlighet och beskäftighet kan skapa en trotsinställning som leder till attityder rakt motsatta dem man åsyftar. Det är här som i andra sammanhang viktigt att visa förtroende för elevernas omdöme och förmåga att själva bedöma och värdera fakta.

Eleverna bör även informeras om hur elevvården fungerar i skolan. De bör få klart för sig hur den skolsociala personalen samarbetar inom skolan med lärarna, med hemmen och med institutioner utanför skolan. Det kan vara lämpligt att de olika befattningshavarna medverkar tillsammans vid en sådan information för att ge eleverna möjlighet att få uttömmande svar på frågor. Eleverna bör få veta till vilka befattningshavare de kan vända sig med sina eventuella problem. **Klassföreståndaren** bör ge en övergripande information om skolans elevvårdande verksamhet, dess syfte och uppläggning. Han bör göra eleverna uppmärksamma både på deras eget och rektors och övriga lärares ansvar

när det gäller elevvården. Han bör också beröra hur lärarna behandlar ett förtroende från eleverna. **Skolpsykologen** kan informera eleverna om frågor som rör utvecklingen under barna- och ungdomsåren, hur problem kan uppstå i relationerna mellan barn och föräldrar, mellan lärare och elever och mellan jämnåriga kamrater. Han kan också visa på olika vägar att lösa konflikter. Viktigt är att behandla frågor om hur människor påverkas och reagerar i grupp samt hur man i grupp kan bearbeta konflikter. **Skolläkaren och skolsköterskan** kan ge aktuell medicinsk information om risker, skador och behandlingsmetoder gällande alkohol-, narkotika- och tobaksbruk. **Skolkuratorn** kan slutligen informera om samhällsliga institutioner och deras funktioner, social lagstiftning och hjälpmöjligheter.

Lärare som dagligen ser eleverna har de största möjligheterna att märka förändringar i deras beteende och hälsa såsom trötthet, olust, försämrade studieresultat, frånvaro. Lärare bör vid behov ta enskild kontakt med elever för samtal och för att ge stöd och uppmuntran. Finns anledning att tro att alkohol- eller narkotikamissbruk föreligger bör läraren själv ha fortsatt kontakt med eleven men samtidigt överväga lämplig tidpunkt att i samråd med eleven förmedla kontakten till skolans övriga elevvårdspersonal, som i sin tur närmare söker utforska vilka de bakomliggande orsakerna kan vara.

Skolsköterska, skolpsykolog och skolkurator bör alltid vara beredda att ta emot elever som söker kontakt för sina problem. Man bör därvid försöka hjälpa eleven genom samtal och andra åtgärder t ex till kontakt och öppenhet gentemot föräldrarna.

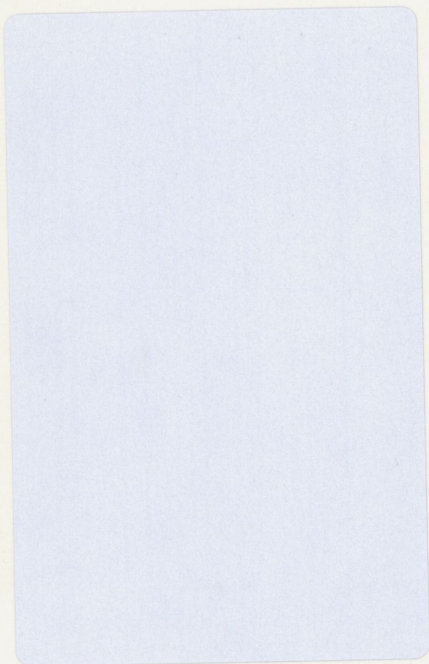
Samarbete inom och utom skolan

Problem med alkohol, narkotika och tobak hör till de angelägenheter som ställer stora krav på samarbete både inom och utom skolan.

Förebyggande insatser har inledningsvis behandlats. Värdet av regelbundna elevvårdskonferenser för samarbetet inom skolan har erfarenhetsmässigt bestyrkts. Dessa konferenser bör också utsträckas till kontakter med institutioner utanför skolan såsom barnavårdsnämnd och polis både för principiella frågor och för kontaktarbete i individuella fall.

Väsentligt inom skolan är samarbetet med eleverna själva. Genom gemensamma diskussioner och insatser kan därigenom ungdomarnas eget ansvar för arbetsklimatet uppmuntras och utnyttjas. Väsentligt är att understödja elevernas engagemang och vilja att hjälpa sina kamrater.

BIBLIOTEKET
LÄRARHÖGSKOLAN
I MÖLNDAL

Skolöverstyrelsen Ex. nr: 2
Eab-
Läroplan för grundskolan
Undervisning om alkohol,
narkotika och tobak

Bij 2322

Läroplan för grundskolan

Lgr 69

Undervisning om alkohol, narkotika och tobak

Ant

Allmän del (Lgr 69 I)

Supplement (Lgr 69 II)

1969 HAR UTKOMMIT

Svenska
Matematik
Främmande språk. Engelska
Musik
Teckning
Slöjd
Hemkunskap. Barnkunskap
Gymnastik
Orienteringsämnen. Lågstadiet.
Mellanstadiet
Orienteringsämnen. Högstadiet
Ekonomi
Konst
Teknik
Fritt valt arbete
Undervisning i klasstyp b och B
Specialundervisning
Planering

1970 HAR UTKOMMIT

Främmande språk. Franska. Tyska
Sameskolor
Undervisning av invandrarbarn m fl
Specialskolan för syn-, hörsel- och
talskadade

1971 HAR UTKOMMIT

Praktisk yrkesorientering
Maskinskrivning
Planeringsexempel. Lågstadiet.
Mellanstadiet
Undervisning om alkohol, narkotika
och tobak
Lägerskola

1972 BERÄKNAS UTKOMMA

Handskrivning
Förberedande undervisning

Utbildning

ISBN